

A mozaikkép egyik alapeleme

**A temerini razzia - Ádám István - Csorba Béla - Matuska Márton -Ternováczt István -
(A VMDP Történelmi Bizottsága, Temerin 2001)**

Az olvasó az 1944-es megtorlásokról írott munkák második generációs kötetét veheti kézbe. Az első generáció műveinek úttörő jellege és iránymutatása után immár eljött annak az ideje, hogy a lehetőségeket maximálisan kihasználva a délvidéki atrocitások egy-egy szegmentumát minél részletesebben tárják fel. Erre azért van szükség, mert az eddigi munkák sok tekintetben esetlegesek, rendszerezetlenek, szemelvény-szerűek. A szerzők a Temerinben történeteket igyekeznek minél pontosabban feltárni, leírni.

Az 1944-es razzia tekintetében bizonyára soha sem lesz teljes képünk (több okból), de az, amit a szerzői négyes tett, nem más, mint a Temerinnel kapcsolatos jelenleg hozzáférhető tények összességének számbavétele és feldolgozása. Nem vélekedésekről van tehát szó, nem csak „vitatható” visszaemlékezésekről, hanem rendszeresen és logikusan végzett munkáról, amelynek csak egy célja van, megadni a múlt elemeit, hogy a mozaikkép megrajzolható legyen. Noha lehet némi hiányérzete a könyvet olvasónak, mégsem vitathatja, hogy módszeres munka folyt, egy sajátosan pozitívista felfogás érvényesült. Sajátos, hiszen nem az iratok teljességét lehet számba venni, mert azokból egyszerűen nincs elég, nem sok tudható meg belőlük. Így a szájhagyományra, manapság divatos szóval mondva, az oral history adataira is támaszkodni kell, szerencsére lehet is. Ezeket elemezni pillanatnyilag ez a fő lehetőség, mert a razziával most sem lehet csupán iratok alapján foglalkozni, hiszen releváns iratokat alig lehetett eddig találni, sőt bizonyára nem lehet a jövőben sem (noha ezt a lehetőséget sem szabad kizárni!). Nem marad tehát más lehetőség, mint a szájhagyományra támaszkodni. Aleksandar Kasaš kezdeményezte azt a vitát Mađari u Vojvodini 1941-1946 (Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad 1996) c. könyvében, amely a források kérdésére vonatkozik, pontosabban a szóbeli közlések hitelességéről folyik. Ez a vita eldőlni látszik a Temerini razzia c. kötetben.

A források kérdése lényegi kérdés, ugyanis a szóbeli közléseknek kisebb a hitele, ez általános érvé-

nyű igazság, azonban a konkrét esetben ez nem érvényes, hiszen az írott források hiánya nyilvánvaló, és részrehajlás tekintetében azok talán még kevésbé megbízhatók. Másrészt a Temerinnel kapcsolatos visszaemlékezések egymáshoz kapcsolódó hálózatot alkotnak, e hálózatok csomópontjai egyértelműen kiemelkednek. Annyi emlékező, mint amennyi a könyvben szerepel, nem tudhatott egységesen torzítani. Kaliforniától Szabadkáig, Temerinig és Újvidékig ugyanannak a történetnek egy-egy szeletét mesélték a megnyilatkozók. Ezzel kapcsolatos az is, hogy egy páratlan megemlékezést is közölnek a szerzők 1974-ből (amikor még szó sem volt az adatok gyűjtéséről!). Ezzel szemben az írott források minden irányból hézagosak, nem alkalmasak arra, hogy általuk önállóan értelmezhető történet körvonalai rajzolódjanak ki, s csak a szóbeli közlésekkel kiegészülve állhatnak össze egy hiteles történetté, sőt az írott források inkább azok, melyek kiegészítői a szóbelieknek ebben a konkrét esetben.

Egy ilyen munkával nem lehet retorikai alapon vitatkozni (odamondogatni vagy megkérdőjelezni). Fontos, hogy a könyv egészét nem lehet semmiféle módszertani, megközelítésbeli hibával vádolni (esetleg egyes megközelítésbeli hiányokat lehet említeni), tehát az alaposág nem vitatható. Történetírói szempontból egy teljesen korrekt munka, még akkor is, ha a szerzők egyike sem „profí” történész kutató. A szerzők szövege, következtetései és a források mintaértékűen külön vannak válogatva, a tulajdonképpeni történetírói rész a kötet elején, a jellemző források pedig a kötet másik, terjedelmesebb felében vannak. Egyébként azt remélem, hogy az eddig megismert források egésze össze van gyűjtve, gondolják őket, hiszen a ma még értelmezhetetlen, jelentéktelennek tűnő, akár egy mondatos visszaemlékezések is olyan adatok lehetnek, amelyek részletesebb, esetleg számítógépes elemzése alkalmas arra, hogy ma még elképzelhetetlenül pontos képünk lehessen majdan, a ma még értelmezhetetlen részletek egységbe szervezése által. Azt hiszem, hogy az adatfeldolgozást illetően nagy lehetőségek nyíltak meg.

A szerzők nem mennek bele rosszízű számháborúba, de a könyv fontos része az áldozatok névsora. Ebben – ahol ezt meg lehetett állapítani – elkülönítették a partizán razzia közben, a bírósági ítélet alapján kivégzett áldozatokat, valamint a Petőfi brigád halottjait, az elesett, ill. eltűnt honvédek és leventék eseteit. Egy külön listája van azoknak, akik esetében nem lehetett a halál okát és körülményeit megállapítani.

A szerzők a partizán razzia eseménytörténetét nagyjából felgöngyölítették azért, hogy megállapították: 1944. október 30-án, vasárnap volt a gyilkosságok csúcspontja, de már 28-án elkezdődtek, és hogy ezeket nagyrészt a temetőben és a mázsaházban követték el, ahol – egy szürrealista rémregénybe illően – harmonikaszóra dalolászta a gyilkolás, kínzás közben. Bőséges alátámasztást találtak a férfilakosság kényszermunkára hurcolására, a járeki és gajdobrai partizán koncentrációs táborokra és a rablásokra is. Ezek tehát tények. Nagyon lényeges dolog az is, hogy leszögezték – a razzia során kivégzettek (ezekből van messze a legtöbb a második világháborús temerini áldozatok között) jogi értelemben ártatlanok, hiszen senkire sem bizonyítottak semmit, csak megölték őket. Ez is tény. Az, hogy az áldozatok valamelyike beszennyezte volna magát a zsidók kitelepítésében, gyilkolásában, ill. a zsabylai és csúrogi 1942-es razziában, csupán bizonyítatlan feltételezés, mégis megtizedelték a temerini (és az egész délvidéki) magyarságot, ahelyett, hogy a bűnösöket próbálták volna megkeresni és elítélni. Érdekes olvasmány egyébként a kivégzettek ítéleteinek indoklása, amely merő általánosítás, holott egy ilyen indoklás konkrét bűnre kell, hogy vonatkozzon!

A szerzőknek nem volt lehetőségük arra, hogy olyan írásos parancsot találjanak Temerinre vonatkozóan, amely ismeretében értelmezhető lennének az események. Ilyen parancs még nem került elő más települések kapcsán, s az egész térség vonatkozásában sem. A parancs tehát nem ismert, csupán a végrehajtás, így a razzia okaira következtetni kell. A következtetést a kutató a rendelkezésére álló adatok alapján teheti meg. A temerini és más délvidéki partizán razzia kapcsán is támpont Ivan Milutinović és Nikola Petrović 1944. október 17-i javaslata – amit Tito elfogadott – a katonai közigazgatásról, és Ivan Rukavina partizán vezérőrnagy 1944. október 22-i kiáltványa, amely Vajdaság szláv dominanciájának létrehozásáról beszél. Az események ismeretében, vagyis azért, hogy katonai egységek hajtottak végre tömeges kivégzéseket és elűzéseket, s hogy ez a Vajdaságban a németeket és a

magyarokat érintette, ez egészen világosan mutat az indítékokra, támpontot is adva a további gondolkodáshoz, még akkor is, ha nem lehet fel konkrét parancs. Mégsem elég konkrét ez a támpont, hiszen továbbra sem tudjuk, milyen volt a konkrét parancs (azt azonban feltételezhetjük, a tömeges kivégzések szervezettségét figyelembe véve, hogy létezett). Nem tudhatjuk, hogy a történet vajon egy folyamat kezdetét, közepét vagy esetleg végét jelentették-e. Az sem világos, hogy a partizánok mennyiben teljesítettek parancsot és mennyiben cselekedtek saját indítékból. Fel kellene kutatni végrehajtóit, megtudni azt, honnan származnak, meghallgatni őket, hogy ki és mit parancsolt nekik stb. (Azért is lényeges kiegészítő adat lenne ez, mert érthetetlen miért voltak olyan vérszomjasak, pl. a mázsaházban. Lehet, hogy már azelőtt is részt vettek ilyesmikben stb.) Mészáros Sándor egyébként kísérletet is tett könyvében (Holttá nyilvánítva, Délvidéki magyar fátum 1944-45. I. Bácska. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest 1995.) a katonai csúcsovezetők szintjén a másik oldal visszaemlékezésének meghallgatására, de nem ért el jelentősebb eredményeket, mert többen nem akartak nyilatkozni. A Temerinnel kapcsolatos könyvből mindkét kutatási irány hiányzik, pedig jó lenne tudni, milyen egység melyik alakulata, kinek a parancsnoksága alatt követte el a razziát (dr. Ribart említik, aki elrendelte a kijárási tilalmat 1944. okt. 27-én, de ez kevés). Objektív okokból ahogy erről a szerzők szólnak is – talán egyik út sem járható, hiszen ha lesz is levéltári adat, akkor arra valaki valahol csak véletlenül bukkanhat rá, hiszen nincs ma kutató, aki meg tudná mondani, hol is található egy ilyen dokumentum a kutatható állományban. Talán változást hoz ebben az, ha a ma még nem kutatható levéltári állományok megnyílnak – ez Jugoszlávia demokratizálódásának függvénye. Másrészt az akkori parancsok kiadói, végrehajtói optimális esetben is ma már 80 év körüliek ill. azon túliak, amennyiben még élnek, mégis ma lehetne az utolsó kísérletet tenni arra, hogy felleljék őket a jugoszláv utódállamokban. Az esetlegesen fellelhető további részletek fontosak lennének egy konkrétabb történet megrajzolásában, de ezek meglelésének hiánya nem a szerzőket minősíti, hanem azokat, akik mindent megtettek, hogy ne maradjanak nyomok.

A vérengzés okainak számbavétele páratlan szabadsággal történt. A gyilkolások egyrészt a háborús ellenség kollaboránsaival, valamint fegyveres erőinek egykori tagjaival való leszámolás végett folytak, de emellett jelen volt a kommunista előítélet, a nemzeti

gyűlölet, a bosszúvágy és esetenként a rablási vágy. A tények tehát nincsenek összhangban azzal, amit elvártak, és talán ma is elvárnak a vajdasági magyarságtól – azzal, hogy a partizánokat felszabadítóként emlegetse, s azzal, hogy mindezért hálával tartozzon. A tisztánlátás végett fontos, hogy a szerzők leleplezik ennek az elvárásnak az indokolatlan voltát. Az 1944-es hatalomváltás nem felszabadulás volt, ill. nem lehetett felszabadulás mindenkinek a Vajdaságban, hanem a többségnek (hiszen akkor még a németek és magyarok együtt többen voltak, mint a szerbek, ill. a többi államalkotó) terror volt.

Érdeemes egy pillanatra elidőzni a kötet nyelvezeténél is. Erre egyszerre jellemző a visszafogottság és a szókimondás. Nincsenek benne a gaztetteket befeketítő szóvirágok (ami pl. a korszak bírói ítéleteinek és a kommunista történetírás termékeinek sajátja). Magam is úgy vélem, hogy egy bizonyos cselekmény leírása elégséges ahhoz, hogy önmagában minősíthető legyen. Mindenhol a tárgyilagos, nem az eufemizáló kifejezést használják. Gondoljunk csak a címre! Ha a vajdasági szóhasználatban az újvidéki véres események kapcsán a pejoratív *razzia* szó él, akkor a temerini eseményeket is ezzel kell illetni, hiszen hasonló minőségű dologról van szó, ugyanúgy a genocídium genocídiumnak nevezetik a sajkásvidéki magyarok esetében is stb. Ez az elv követendő minden hasonló publikációban.

Az első kutató generáció munkái megtörték a hallgatás csendjét, ez különösen Matuska Márton első könyvére (A megtorlás napjai, Forum-Magyar Szó, 1991) vonatkozik –, meghatározták a kereteket, csapásirányokat – ez elsősorban Mészáros Sándor munkáinak köszönhető (főleg a Holttá nyilvánítva címűnek) –, és sok-sok részletet hoztak a felszínre, amelyekből csak sejthető lehet a teljes kép. A Temerini *razzia* c. könyv bizonyára még nem a végtérmeke a témával kapcsolatos kutatásoknak, de Temerin kérdése nagyvonalakban letisztázott, több részletkérdés még válasszra vár, némely vonatkozásban esetleg módosulhat is a kép, de alapvetően, lényegét illetően nem. Mert az adatok mennyisége elért egy kritikus tömeget, az adatok feldolgozottsága létrehozott egy, már az általánosítás szintjén is retorizálható struktúrát, amely lényegét tekintve mégsem retorikai, hanem tényszerű. Ha a „második generációs könyvek” – amelyek közül talán ez az első – elkészülnek a többi vajdasági településre vonatkozóan is, akkor összeállítható lesz a partizán ter-

ror magyarok ellen elkövetett gaztetteinek „fekete” (vagy vörös) könyve. De alighanem még ez is csak része lehet egy nagyobb fekete könyvnek, hiszen egyre több adat, részadat válik publikussá arról, hogy a partizánok milyen atrocitásokat követtek el a hadifoglyok, a németek, ill. a szerb monarchisták, a szerb, a horvát és szlovén polgári elemek ellen.

A könyv érdemei között szerepel a részletes irodalomjegyzék. Azonban a tudományos munka elválaszthatatlan tartozéka a név- és tárgymutató is (pl. érdekes és fontos lenne tudni, ill. gyorsan megtalálni, ki és hol említi a mázsaházat, ill. hányszor és hol említi pl. Szabó (Nyiszom) Jánost stb.), ugyanis e nélkül a tudomány számára nagyban csökken a könyv használhatósága. Az ismert adatok alapján lehet, hogy megszerkeszthető lenne a temerini események hozzávetőleges időrendje (ha nem is óráról órára, de napszakokra lebontva). Nagy kérdés az oral historyval kapcsolatban, hogy mennyire kell az adatközlő szövegét érintetlenül hagyni. A mű arról tanúskodik, hogy a szerzők vélekedése ebben a kérdésben egy kissé eltért, de abban közös volt, hogy úgy gondolták: csak nagyon indokolt esetben nyúlunk (zárójeles megjegyzésekkel, ill. lábjegyzetekkel) a visszaemlékezők szövegébe. Lehet, hogy szükség lenne arra, hogy a visszaemlékezéseket többet kommentálják, ill. jegyzeteljék, ennél azonban fontosabb, hogy megvannak a nyilatkozatok, mégis az alaposabb szöveggondozás a jobb megértést segítené, és azt, hogy világosabbak legyenek az összefüggések a visszaemlékezésekben. Tiszteletreméltó a helybeliek és a meggyilkolt emberek emlékét illetően az, hogy közlik képüket (már akiről találtak), ill. vázlatos életrajzukat, ezzel is „rehabilitálva” őket. Persze az igazi rehabilitáció a mindenkori jogutód, a jugoszláv állam részéről kell, hogy megtörténjen, ugyanúgy, mint a kárpótlás. Ebben az ügyben is lényeges lépés a temerini *razzia* történetének megírása, de további feladat a részletek minél teljesebb megismerése és dokumentálása.

A temerini *razzia* c. könyv nemcsak Temerint illetően érdekes, ugyanis a könyv szerkezete, az adatszerezés módszertana és feldolgozása mintául szolgálhat hasonló könyvek megírásához. Nem mellékes az sem, hogy a kötet szerzői nemcsak a temerini adagyűjtésben jeleskednek, bizonyára hasonló kötetek megírása lehetséges és szükséges is, hiszen partizán *razzia* gyakorlatilag minden délvidéki magyarlakta településen volt.